

УДК 373

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.16>

Олена ГОРОШКІНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-0378-888X

Ніна ГОЛУБ

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-3736-9296

Бібліографічний опис статті: Горошкіна, О., Голуб, Н. (2022). Підготовка майбутніх учителів до використання методів компетентнісного навчання риторики на уроках української мови. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 102–111, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.16>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ КОМПЕТЕНТНІСНОГО НАВЧАННЯ РИТОРИКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті порушено проблему підготовки майбутніх учителів до використання методів компетентнісного навчання риторики на уроках української мови. З огляду на те, що одним із пріоритетних завдань учителя-предметника є формування в учнів низки наскрізних умінь та ключових компетентностей, з-поміж яких особливе місце посідає вільне володіння державною мовою, акцентовано на методах, що забезпечують формування компетентного мовця.

Оскільки риторика здавна визнано як таку, що сприяє розв'язанню питань, пов'язаних з оволодінням секретами ефективної комунікації, законами ораторського мистецтва, постала потреба включення означеної дисципліни до навчальних планів закладів вищої педагогічної освіти. Однак освітня практика переконує, що студентам мало засвоїти питання теорії риторики, майстерне оволодіння мовою потребує комунікативного досвіду, напруженої системної роботи, наполегливості, формування критичного й логічного мислення, лінгвокреативності, опанування ефективним методичним інструментарієм, адже майбутні вчителі мають мотивувати здобувачів освіти до мовленнєвого вдосконалення, набуття суб'єктного досвіду. З огляду на зазначене важливо ознайомити їх із методами, що є складниками компетентнісно орієнтованої методики навчання риторики на уроках української мови.

У статті акцентовано, що ознайомлення майбутніх учителів із методами, спроможними реалізувати завдання компетентнісного навчання риторики, має відбуватися на міждисциплінарних засадах. Це уможливіє різноаспектний розгляд проблеми сучасних методів компетентнісно орієнтованого навчання риторики в закладах загальної середньої освіти, що має відбуватися як у курсі методики, так і в процесі опанування риторики. Зазначено, що результатом міждисциплінарної підготовки може бути риторичне портфоліо студентів.

Визначено дидактичний, розвивальний і виховний потенціал методів компетентнісного навчання риторики, представлено шляхи ознайомлення з ними вчителів-словесників, ідеї щодо використання їх в освітньому процесі.

Розкрито роль та перспективи використання методів компетентнісного навчання риторики; визначено й схарактеризовано критерії добору їх та умови застосування.

З'ясовано, що застосування методів компетентнісного навчання риторики сприяє підвищенню мотивації учнів і учениць до навчання української мови, послуговування нею в будь-яких життєвих ситуаціях, здатності до толерантного та ефективного спілкування.

Ключові слова: ключова компетентність, метод навчання, компетентнісне навчання риторики, майбутні вчителі української мови і літератури.

Olena GOROSHKINA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv str., 52D, Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-0378-888X

Nina HOLUB

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv str., 52D, Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-3736-9296

To cite this article: Goroshkina, O., Holub, Nina (2022). Preparation of future teachers for the use of competent teaching methods of rhetoric in ukrainian language lessons. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 102–111, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.16>

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE USE OF COMPETENT TEACHING METHODS OF RHETORIC IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

The article raises the problem of training future teachers to use methods of competence-based rhetoric training in Ukrainian language classes. Given the fact that one of the priority tasks of the subject teacher is the formation of a number of cross-cutting skills and key competences in students, among which fluency in the state language occupies a special place, the emphasis is on methods that ensure the formation of a competent speaker.

Since the rhetorician is able to successfully resolve issues related to mastering the secrets of effective communication and the laws of oratory, there was a need to include this discipline in the curricula of higher education institutions. However, educational practice convinces that students should learn the theory of rhetoric, skillfully master the language, it is very important to acquire communicative experience, persistently form critical and logical thinking, linguistic creativity, master an effective methodological toolkit, because the teacher should possess a set of methods and techniques for stimulating students to speak improve. It is important to acquaint them with the methods of competence-oriented teaching of rhetoric in Ukrainian language classes.

The article emphasizes that the training of future teachers to apply methods of competence-oriented teaching of rhetoric should take place on an interdisciplinary basis. This enables a multi-faceted consideration of the problem of applying rhetoric teaching methods in school practice, which should occur equally in the methodology course and in the process of mastering rhetoric. It is noted that the result of interdisciplinary training can be the students' rhetorical portfolio.

The didactic, developmental, and educational potential of the methods of rhetorical competence training are determined, ways of familiarizing language teachers with them, and ideas regarding their use in the educational process are presented.

The role and prospects of using competence-based methods of teaching rhetoric are revealed; criteria for their selection and conditions of application are defined and characterized.

It has been found that the application of methods of rhetorical competence training contributes to increasing the motivation of male and female students to learn the Ukrainian language, use it in any life situations, and the ability to communicate tolerantly and effectively.

Key words: *key competence, teaching method, competence teaching of rhetoric, future teachers of Ukrainian language and literature.*

Постановка наукової проблеми та її значення. У реалізації мовної політики держави провідна роль традиційно належала фахівцям-мовознавцям, викладачам і вчителям української мови, професійні зусилля яких спрямовані на зміцнення української літературної мови, нормування її, вивчення й пояснення її взаємодії з іншими мовами, а також нелітературними різновидами національної мови. Саме ці фахівці працюють на розвиток індивідуального мовленнєвого досвіду громадян, формування в них

ціннісних орієнтацій і настанов, що впливають на виховання ціннісного ставлення до мови в суспільстві, формування в громадян мовної стійкості, мовного смаку. Водночас зазначимо, що в суспільстві сформувалася й утвердилася думка, що навчити учнів і учениць ефективної мовленнєвої комунікації має вчитель-філолог, однак нині це завдання стає пріоритетним для вчителів початкових класів і водночас для всіх учителів-предметників, оскільки до переліку компетентностей, які необхідно сформува

в здобувачів освіти, належить така ключова компетентність, як вільне володіння державною мовою (у початкових класах), спілкування державною (рідною) мовою (у 5–9 класах). На цьому акцентовано в концепції «Нова українська школа», Державному стандарті початкової освіти (Державний стандарт початкової освіти, 2020), Державному стандарті базової середньої освіти (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

У початкових класах необхідно сформуванню в здобувачів освіти ключову компетентність «вільне володіння державною мовою», що передбачає «уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях» (Типова освітня програма, 2018).

У 5–9 класах триває формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою» здобувачів освіти, що передбачає такі вміння: здійснювати усну й письмову комунікацію на основі знання функцій мови, ресурсів (словника, граматики) і норм сучасної української літературної мови, особливостей стилів мовлення й художніх та інформаційних (нехудожніх) текстів, типів мовної взаємодії; здобувати й опрацьовувати інформацію з різноманітних (друкованих та цифрових, зокрема аудіо-візуальних) джерел у різних освітніх галузях і контекстах, критично осмислювати її й використовувати в усній та письмовій взаємодії для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально, з усвідомленням впливовості мови та цінності української мови як мови міжнародної взаємодії на всій території Української держави, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у різних життєвих ситуаціях (навчальних, професійних тощо), творчого самовираження» (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

Здавна питання, пов'язані з оволодінням секретами ефективної комунікації, законами ораторського мистецтва, успішно розв'язувала риторика, що й зумовило введення цієї дисципліни до навчальних планів закладів вищої освіти. Однак освітня практика переконує, що

студентам мало засвоїти риторичні відомості, майстерне оволодіння мовою потребує комунікативного досвіду, напруженої системної роботи, наполегливості, формування критичного й логічного мислення, лінгвокреативності, опанування ефективним методичним інструментарієм, адже майбутні вчителі мають стимулювати до мовленнєвого вдосконалення учнів і учениць.

Зазначимо, що введення нових комунікативно значущих відомостей до змісту чинної модельної програми з української мови (Голуб, Горошкіна, 2021) викликають певні труднощі у вчителів-словесників. Проблема навчання учнів мовленнєвих жанрів на уроках української мови в 5–6 класах НУШ спонукала бурхливе обговорення з-поміж педагогів та спричинила багато запитань під час курсів підвищення кваліфікації вчителів української мови і літератури, які було проведено з ініціативи Інституту педагогіки НАПН України спільно з «Видавничим домом “Освіта”». Ми пояснюємо це тим, що, по-перше, вчителі старшого віку не вивчали у вищих комунікативно орієнтовані дисципліни, як-от «Риторика», «Комунікативна лінгвістика», «Комунікативний практикум» тощо; по-друге, в українській лінгводидактиці методика формування компетентного мовця тільки торує свій шлях. Уже є багато напрацювань, однак вони поки мають сегментований характер, ще належним чином не систематизовано й не узагальнено. Це й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – окреслити шляхи підготовки майбутніх учителів до застосування методів компетентісно орієнтованого навчання риторики на уроках української мови; визначити й схарактеризувати критерії добору їх та умови застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчання риторики перебуває в полі зору вітчизняних учених. Різні аспекти проблеми комунікативно-методичної підготовки майбутніх учителів розглянуто в працях З. Бакум, В. Вітюк, О. Горошкіної, Т. Грубої, С. Карамана, О. Караман, К. Климової, О. Копусь, Г. Кузнецової, О. Кучерук, Л. Мамчур, А. Нікітіної, С. Омельчука, М. Пентиліюк, Н. Подлевської, Л. Попової, Т. Симоненко та ін.

Навчання риторики в закладах вищої й загальної середньої освіти присвячено дисертаційні роботи Н. Голуб, С. Горобець, А. Курінної, В. Нищети, О. Ранюк, Я. Тарасевич та ін.

У колективній монографії «Педагогічна риторика: історія, теорія, практика» виокремлено історичні аспекти розвитку риторики в контексті розвивального педагогічного впливу, схарактеризовано актуальні теоретично-практичні питання риторики педагогічної діяльності (Педагогічна риторика, 2016).

Науковці дійшли висновку, що риторика стимулює мовлення, збагачує словниковий запас учнів і студентів, розвиває їхні комунікативні й розумові здібності. Вивчення риторичних відомостей на уроках української мови сприяє формуванню лінгвокреативності, культури спілкування учнів. Культура спілкування, засвоєння жанрів, відомостей про інформацію ґрунтуються на риторичних знаннях і риторичних умінь, що формуються одночасно в процесі опанування відповідних тем і під час використання цих знань і вмінь у реальній комунікативній діяльності. Риторика вчить комунікативно доцільно поєднувати мовні і позамовні засоби, поєднувати раціональне й емоційне, впливати на ставлення й поведінку слухачів і читачів. З цього випливає, що знання риторики, сформованість риторичних умінь забезпечує ефективну комунікацію, майстерне індивідуальне застосування мовних одиниць у різних ситуаціях соціально-культурного життя. Важливо для вчителя передати ці знання учням, навчити їх використовувати здобуті знання у різних навчальних і життєвих ситуаціях.

С. Горобець виокремила й схарактеризувала три групи методів навчання риторики майбутніх учителів української мови і літератури: *традиційні методи* навчання (бесіда, розповідь, метод вправ, робота з підручником, спостереження над мовним матеріалом, програмований метод); *інтерактивні методи* навчання (робота в групах, робота в парах, метод неперервної шкали думок, мозковий штурм, дискусія з елементами ігрового моделювання, панельна дискусія, риторичне портфоліо, метод «кейс», метод риторичної інтерпретації образу оратора); *методи контролю* (усне опитування, термінологічний диктант, моделювання фрагментів занять, тести, лінгводидактичний аналіз тексту, методичне портфоліо, захист рефератів), а також *систему вправ і завдань* риторичного змісту (Горобець, 2020, 62–64).

У посібнику «Культура мовлення та риторика» зосереджено увагу на практичному

аспекті риторики, систематизовано риторичні закономірності комунікування українською мовою, подано короткий словник термінів та понять риторики (Кузнецова, Корчова, Кухарчук, Холявко, 2020, 27–79).

У школах України риторика не належить до переліку обов'язкових дисциплін, тому її розглядають переважно в контексті мовної освіти. На необхідності включення мовленнєвих жанрів до змісту навчання української мови наполягають автори посібника «Мовленнєві жанри на уроках української мови в ліцеї (рівень стандарту)» (Голуб Н.Б, Новосьолова В.І., Галаєвська Л.В.). У посібнику вміщено стислі відомості про мовленнєві жанри, вивчення яких уперше передбачено шкільною програмою з української мови, обґрунтовано доцільність нововведень, представлено цікаві матеріали для уроків української мови. На думку авторів, вивчення мовленнєвих жанрів сприяє функційності мовних знань і навичок, підвищенню мотивації, налагодженню міжособистісних стосунків, подоланню бар'єрів у спілкуванні, набуттю впевненості в процесі самореалізації учнів.

Виклад основного матеріалу. Як показує практика сучасної школи, традиційне викладання української мови і літератури не може забезпечити учнів необхідними вміннями й навичками активного мовного вираження та впливу, які необхідні сучасній людині. Упровадження відомостей із риторики в шкільний курс української мови сприяє формуванню в здобувачів освіти вмінь ефективно спілкуватися, розуміти позицію іншої людини, знаходити узгоджені рішення; посилює функційний аспект навчання української мови, дає змогу учням опанувати мову з урахуванням її функційних, виражальних, естетичних можливостей. З огляду на це в чинній програмі з української мови для 10–11 класів (рівня «Стандарт») виокремлено розділ «Практична риторика»: у 10 класі учні опановують засоби мовного вираження промови, риторичні фігури, в 11 класі – інформаційні, діалогічні, оцінювальні, етикетні жанри (Українська мова, програма, рівень стандарт, 2017), (Голуб, 2018). До програми профільного рівня включено кілька риторичних розділів: «Риторика як наука й мистецтво слова», «З історії риторики й ораторського мистецтва», «Основи

ораторського мистецтва» (11 клас) (Українська мова, програма, профільний рівень, 2017).

Оскільки є запит суспільства на формування компетентного мовця, у чинній модельній програмі для 5–6 класів НУШ (Н. Голуб, О. Горошкіної) було виокремлено такі розділи «Інформація», «Текст», «Жанри мовлення», «Спілкування» (Голуб, Горошкіна, 2021), спрямовані на вироблення й удосконалення у здобувачів освіти соціально значущих комунікативних умінь. Тож, попри те, що розділ «Риторика» в програмі не виокремлено, методично адаптовані риторичні відомості включені до її змісту з урахуванням вікових особливостей учнів/учениць 5–6 класів. З цього випливає, що навчання риторики в 5–9 класах відбувається латентно-сегментовано, а в 10–11 – системно, з виокремленням відповідних розділів програми.

Зміна освітніх цілей і завдань у напрямі від традиційної (знаннєвої) парадигми до компетентнісної, що передбачає забезпечення розвитку особистості, її пізнавальних та емоційних здібностей, спричинила перегляд не тільки змісту освіти, результатів її, а й дидактичного інструментарію. Результати традиційного навчання успішно забезпечували методи, що відображали абстрактність змісту освіти, репродуктивний характер навчання, суб'єкт-об'єктні стосунки між учителем та учнями, отождження рівня компетентності з рівнем засвоєння теоретичного матеріалу. Для розв'язання завдань формування (розвитку) функційної грамотності учнів, що передбачає наявність спеціальних здібностей, ключових і предметних компетентностей, необхідні інші методики, технології, ключовими елементами яких є методи.

Оскільки майбутні вчителі-словесники мають забезпечити формування компетентного мовця, важливо ознайомити їх із методами компетентнісного навчання риторики на уроках української мови. На наше переконання, підготовка майбутніх учителів до застосування методів компетентнісно орієнтованого навчання риторики має відбуватися на міждисциплінарних засадах, що уможлиблює різноаспектний розгляд проблеми застосування методів навчання риторики в шкільній практиці. Це має відбуватися у курсі шкільної методики і в процесі опанування риторики. Результатом такої підготовки може бути риторичне портфоліо – комплект матеріалів, самостійно підготов-

лених і зібраних студентами для застосування в подальшій професійній діяльності. Портфоліо є й інструментом самооцінювання студентами власної пізнавальної діяльності, формою звітності про виконання самостійної роботи з навчальних дисциплін. Зміст портфоліо можна формувати цікавими вправами, конспектами уроків, текстами для риторичного аналізу учнів різних класів, риторичними завданнями, риторичними іграми, скоромовками, есе тощо.

На заняттях із методики навчання української мови необхідно ознайомлювати студентів із методами навчання української мови, насамперед із методами, спроможними розв'язувати завдання компетентнісно орієнтованої освіти, забезпечувати суб'єктність учасників освітнього процесу й орієнтувати на нові результати, визначені державними документами.

У процесі опанування риторики важливо сформувати в майбутніх учителів низку професійно значущих умінь: зіставити наукову інформацію та її методичну проєкцію, представлену в шкільних підручниках з урахуванням вікових особливостей здобувачів освіти; виконувати вправи зі шкільних підручників, визначаючи їх дидактико-розвивальний і виховний потенціал; прогнозувати, на якому етапі уроку доцільно виконати ту чи ту вправу, з якою метою; запропонувати власне бачення певної теми в шкільному курсі української мови, використовуючи ефективні методи і прийоми. Важливо акцентувати увагу студентів на тому, що в шкільному курсі української мови закладено поняттєві та інструментальні знання, що є підґрунтям для формування низки комунікативних умінь.

Як відомо, методи навчання – це система взаємодії вчителя й учнів, що забезпечує засвоєння навчального матеріалу (Словник-довідник, 2015, 144) Доцільне поєднання методів забезпечить досягнення мети й реалізацію освітніх завдань.

У попередній статті ми наголошували на доцільності «зосередити увагу на такому поділі методів: методи вчителя (методи навчання), методи учня (методи учіння) і методи їхньої спільної діяльності» (Голуб, Горошкіна, 2022, 152).

Методи навчання та учіння докладно розписані в лінгводидактичних працях вітчизняних учених (Бондаренко Н., Голуб Н., Караман С., Кучерук О., Омельчук С., Пентиліук М. та ін.)

Спробуємо привернути увагу до методів і прийомів спільної діяльності вчителя й учнів у процесі опанування риторики. До них уналежнюємо діалогічний, спостереження за мовою, проблемний, метод ситуацій, метод проєктів, роботу з підручником/роботу з навчальною інформацією, асоціативний, риторичний аналіз, риторичну задачу, риторичні ігри та ін.

У процесі вивчення праць із проблеми застосування методів навчання, побудованих на діалогах, доходимо висновку, що педагоги завжди приділяли особливу увагу методам, в основу яких покладено діалог (діалог Сократа, діалогічний метод Л. Вітгенштейна). Це засвідчує його спроможність впливати на вдосконалення освітнього процесу, підвищення ефективності.

Узагальнивши праці дидактиків і лінгводидактиків, визначаємо діалогічний метод як систему організації навчальної взаємодії суб'єктів освітнього процесу на основі діалогічного задля сприймання й усвідомлення нового матеріалу, мотивування учнів до виявлення й формулювання проблем та участі в пошуковій шляхів розв'язання їх, висунення припущень, підготовки до самостійної пошукової діяльності. Тому діалогічний метод доцільно використовувати в освітньому процесі вишу й пояснювати студентам механізми застосування його в процесі шкільного навчання.

Уже на першому занятті з риторики можна запропонувати студентам ознайомитися з низкою визначень поняття «риторика», зіставити їх, виокремити з-поміж них найбільш повне, запропонувати визначення для учнів 5 і 10 класів, пояснити, чим відрізняються визначення для різних вікових категорій учнів, які мовні одиниці доречні в кожному випадку.

Риторика – це мистецтво керувати розумом (Платон).

Риторика – наука і мистецтво, однак мистецтво діяльнісне, оскільки риторика поєднує елементи всіх мистецтв: роздум, дію, продукт у вигляді словесного твору (Квінтиліан).

Риторика – наука красномовства, ораторське мистецтво (Глумачний словник).

Риторика – наука про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю (О. Юніна, Г. Сагач).

Риторика – наука успіху (Л. Мацько).

Риторика – «наскрізна наука», що ґрунтується на засадах комунікативно орієнтованого

підходу до уроку, не тільки в галузі філологічних дисциплін, але і дисциплін іншого рівня (А. Курінна).

Залучення майбутніх учителів української мови і літератури до діалогу сприяє активізації мисленнєво-мовленнєвої діяльності, удосконаленню їхніх риторичних умінь.

Аналіз уроків української мови в закладах загальної середньої освіти показав варіативність структури діалогічного методу, що зумовлено метою й завданнями шкільного заняття, рівнем комунікативної підготовки учнів та іншими чинниками. Діалог може відбуватися між усіма суб'єктами освітнього процесу одночасно, доцільний також під час групової роботи. Діалогічний метод активно використовують учителі в різноманітних варіаціях, застосовуючи низку прийомів, як-от: прогнозування, порівняння, зіставлення, формулювання запитань, узагальнення, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, забезпечують зв'язок матеріалу, який вивчають, з їхнім досвідом, попередніми знаннями.

Спостереження за освітнім процесом засвідчують, що вчителі активно послуговуються методом бесіди для уточнення почутої інформації. Зазначимо, що бесіда може відбуватися й між учнями. У цьому випадку йдеться про метод діалогічної взаємодії, використовуючи який педагог лише спрямовує її перебіг. Важливо орієнтувати учнів на точне, чітке, коректне формулювання запитань, щоб уникати однозначних відповідей на них. Майбутні вчителі української мови і літератури мають бачити переваги і недоліки кожного методу. Для цього під час занять із методики та риторики доцільно моделювати фрагменти уроків, аналізувати вправи зі шкільних підручників. Наприклад, у підручнику для 5 класу під час вивчення теми «Етикетні норми спілкування» закладено використання діалогічного методу для актуалізації опорних знань учнів/учениць:

• *Що таке етикет? Які норми називають етикетними? Як етикетні норми допомагають нам спілкуватися? Які емоції заважають спілкуванню? (Голуб, Горошкіна, 2022, 243).*

Студенти можуть проаналізувати запитання, визначити їхню роль на уроці, запропонувати власні варіанти запитань, показати, як питальні речення впливають на перебіг уроку, проаналізувати вправи, розміщені в підручнику тощо,

скласти вправи до уроку тощо. Для прикладу наведемо вправу з підручника української мови (авторства Н. Голуб, О. Горошкіної), Майбутні вчителі можуть визначити її дидактичний, розвивальний, виховний потенціал, наголосивши, на формування яких ключових компетентностей і наскрізних умінь вона спрямована. Крім того, доцільно залучити студентів до складання власних вправ.

• Прочитайте вголос діалог і схарактеризуйте його. Які норми мовленнєвого етикету порушено? Відредагуйте діалог так, щоб тональність спілкування набула доброзичливості.

– Сашку! Іди вечеряти! – гукає мама.

– Іду! – відповідає син, не відриваючись від монітора.

– Так ти йдеш?

– Іду! – повторює Сашко, продовжуючи цікаву гру. Хлопчик поспішає, тому припускається помилок, гра затягується.

– Я довго буду чекати? Усе вже холодне! Ти будеш вечеряти?

– Іду! Іду!

– Як ти розмовляєш зі мною?

– А що я такого сказав? Я ж кажу «Іду!» (А. Коршунова (Голуб, Горошкіна, 2022, 244).

У сучасному освітньому процесі, як свідчить практика, досить високий коефіцієнт корисної дії має метод спостережень над мовою. Спостереження над мовою є одним з етапів процесу засвоєння того чи того мовного явища, що може стосуватися всіх рівнів мовної системи – фонетичного, лексичного, граматичного та ін. – і полягає у виокремленні в тексті мовних явищ, доборі й порівнянні їх за певною ознакою або низкою ознак, у спостереженні за тим, як змінюються форми слів, словосполучень, конструкції речень під час зміни мети або умов висловлення.

Спостереження уможлиблює показ функцій мовних одиниць, особливостей застосування їх у текстах різної жанрово-стильової належності. Означений метод ефективний рівною мірою у процесі навчання риторики у виші, а також під час розгляду важливих для риторики тем у школі. Завдяки спостереженням студенти можуть визначити роль вправ, уміщених до шкільних підручників, у формуванні компетентних мовців. Учителі-словесники, які брали участь у пілотному навчанні НУШ у 5 класі,

засвідчують, що під час вивчення приголосних звуків, ефективними є вправи, які передбачають спостереження за «поведінкою» звуків, наприклад:

• Назвіть звуки і букви у словах. Вимовте спочатку голосні, а потім приголосні звуки у виділених словах. Схарактеризуйте звуки. Які слова, на вашу думку, можуть передавати аромат? Які зі слів можна використати, щоб передати свої відчуття? Складіть словосполучення з цими словами.

Кава, шелест, конвалія, лимон, лаванда, тиша, дим, щебет, сунічки...

• Прочитайте виразно тексти. Визначте, який звук авторки використовують для зображення картин природи. Розкажіть, які картини постають у вашій уяві, коли ви читаете ці тексти. Здійсніть спостереження: покладіть пальці на гортань і вимовте почергово звуки [р], [с]. Під час вимови якого звуку ви відчули напруження голосових зв'язок. Повправляйтеся у вимові інших приголосних, наприклад, [б], [п], [в], [ф]. зробіть висновок, чому звуки називають дзвінками і глухими. Схарактеризуйте приголосні у виділених словах, користуючись поданою нижче таблицею, у виділених словах.

Радію росяним ранкам, руті, ромашці, рум'янку, раннім ранетам, ренклодам, рідним рукам, родоводу. Леся Дмитерко	Скотився серпень стежкою, спочив, Соромлячись сказати сонцю слово, Стелився самовіддано, сливово Серпанком світлим серед стиглих слив І. Лахоцька
--	--

• Це завдання для спостережливих. Уявіть літній ранок з усіма його звуками й барвами. Запишіть усі звуки (а в дужках – розшифрування до них), якими повниться ця пора доби. Які звуки – голосні чи приголосні – переважають? Чому? (Голуб, Горошкіна, 2022, 74).

У старших класах спостереження застосовують на різних етапах: для актуалізації опорних знань учнів, повторення мовних правил або явищ і навіть закріплення вивченого. У цьому випадку мета полягає в розширенні кола фактів, що ілюструють і підтверджують правило, збагаченні словникового запасу учнів, удосконаленні стильових способів передачі думки. Метод спостереження в старших класах посідає значне місце під час самостійної роботи учнів/учениць.

Кращому запам'ятовуванню матеріалу, усвідомленню певних явищ, розвиткові в учнів уяви, фантазії сприяє асоціативний метод. Б. Оклі наголошує на важливості вмінь вигадувати «якомога яскравіші метафори й аналогії», вважаючи метафору одним зі способів «показати схожість чогось одного на інше». На думку дослідниці, у пам'яті «на довгі десятиліття можуть закарбуватися прості пояснення одного вчителя географії, що форма Сирії на карті нагадує миску з зерном, а форма Йорданії – спортивне взуття «Nike»... а ще згадайте традиційну метафору із «чобітком» Італії» (Оклі, 2020, 155). Тому важливо показати майбутнім учителям можливість цього методу в процесі навчання української мови загалом, риторики зокрема. Щоб студенти краще зрозуміли, де і як використовувати цей метод, можна на заняттях запропонувати такі завдання: визначте, у якому класі, під час опрацювання якої теми, на якому етапі уроку/для домашнього завдання, з якою метою доцільно використати подану нижче вправу.

- *Створіть «хмаринку» з 20 слів-іменників, наповнених позитивною енергетикою. Потім об'єднайте записані слова в 10 метафоричних комбінацій, які викликають приємні асоціації, спогади, здаються яскравими, можуть послужити матеріалом для написання есе.*

Наприклад: веселка, мрія, берег, душа.
Веселка душі, берег мрії.

- *Складіть із утвореним словосполученням тексти-мініатюри (3–4 речення). Прочитайте їх уголос.*

Важливо показати студентам, що подібні завдання активізують пам'ять учнів, актуалізують словниковий запас, що може бути використаний у процесі висловлювання, сприяють підвищенню мотивації до сприймання нового матеріалу, створення текстів.

Навчання риторики в школі має практичний характер. Для формування компетентного мовця майбутні вчителі мають оволодіти специфічними методами і прийомами, як-от: орфоепічна розминка, імпровізаційні завдання, риторичний аналіз текстів, риторичні задачі, риторичні ігри.

Орфоепічна розминка спонукає учнів правильно вимовляти слова, у яких вони припускаються помилок, наприклад *загадка, закладка, лате, спина, фольга* тощо. Для запам'ятовування

можна використати різні прийоми, зокрема читання за складами, хорове промовляння, ігри-змагання (яка з команд набере більше балів за правильно вимовлені слова) тощо. Корисними є скоромовки.

Майбутнім учителям доцільно мати банк скоромовок, які можна використовувати для вдосконалення власного мовлення та в подальшій професійній діяльності.

Риторична задача, як і математична, обов'язково має умову, що може містити опис окремих складників комунікативної ситуації, ілюстративний матеріал (аудіо або відеофрагмент, текст, колаж, малюнок, світлинку тощо), речення, що містить запитання або спонуку до дії, пам'ятку (інструкцію, алгоритм) виконання завдання. Наприклад, можуть бути зазначені адресант і/або адресат мовлення, час і/або місце мовленнєвої події, комунікативна мета, спосіб (усно/письмово, з використанням певних невербальних засобів, жанр висловлення тощо). Аналізуючи приклади спілкування, учні визначають адресати й адресанта, комунікативний намір, умови, доцільність, жанр висловлення тощо. Обговорення умов риторичних задач дозволяє проаналізувати не тільки що і як сказав мовець (автор тексту), а й визначити, наскільки його мовлення виявилось ефективним. Варто наголосити, що комунікативний намір в умовах риторичних задач почасти виражено дієсловами (*попросіть, переконайте, аргументуйте, поясніть, доведіть, порадьте, заспокойте, запросіть, похваліть, подякуйте, повідомте*) тощо. Наприклад:

- *Прочитайте. Які ознаки наголосу виділяє мовознавець? Поясніть такі характеристики наголосу, як: вільний, рухливий, логічний.*

1. Іноді про наголос говорять, що це паспорт слова. Справді, за допомогою наголосу можна розрізняти слова, що складаються з однакових звуків (замок і замок). Словесний наголос називають «биттям серця» в слові. Погодимось із таким порівнянням: наголос зумовлює звукове обличчя слова (*В. Русанівський*).

Прочитайте тексти, зіставте атмосферу спілкування. У якому спілкуванні є відчуття гармонії? Завдяки чому? Чи важливо в розмові називати того, до кого звертаєшся, на ім'я? Який із діалогів ви хотіли б відредагувати? Зробіть це.

<p>– З днем народження тебе, Маріє! – заспівав смартфон голосом Хантера. – Дякую, Хантере! – Шкода, що я не дівчина і не можу прийти на твою вечірку, – зітхнув він. – Хантере, ти казав, що не ображаєшся... – Марія посмутніла. Чи не вперше пошкодувала, що вирішила влаштувати цілковито дівчачу вечірку. – Та ні, Маріє, все ок! Повеселися там і за мене теж. А через те, що ти не запросила мене, подарунок віддам аж у понеділок! Щоб знала. – Хантер сміявся, то й Марія усміхнулася (Н. Ясіновська).</p>	<p>– Слухай, а чого це тебе в цирку не було? – питає. – Це ж ми завдяки тобі туди й пішли – стільки макулатури приніс! – Та я... воно якось... – Добре, добре, не пояснюй, – засміялася Іринка. – Я все розумію. Навіть цікавіше, що ти не з нами сидів. – підморгнула вона. – На от, пригощайся (Кузько Кузякін).</p>
--	--

II. Замініть слово «ок» українським відповідником (Голуб, Горошкіна, 2022, 228).

На відміну від риторичних задач, риторичні ігри містять елемент змагання й передбачають визначення переможця: хто з учнів/груп/команд краще, емоційніше розкаже, наведе більш переконливі аргументи в дискусії тощо.

Ефективною для студентів вважаємо підготовку есе «Методи і прийоми навчання риторики в 10 класі», «Як зацікавити учнів ритори-

кою?»), «Психологічний аспект навчання риторики» тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оскільки майбутні вчителі-словесники мають забезпечити формування компетентного мовця, важливо ознайомити їх із методами компетентнісного навчання риторики. Це має відбуватися як у курсі методики, так і в процесі опанування риторики. Опрацювання риторичних відомостей закладає основу усвідомленого розуміння особливостей риторики, природи риторичних законів, ролі риторичних фігур у мовленні, умінь послуговуватися ними усвідомлено, аналізувати мовлення носіїв української мови та в подальшому навчати ефективної комунікації учнів.

Результатом міждисциплінарної підготовки майбутніх учителів до застосування методів компетентнісного навчання риторики на уроках української мови може бути портфоліо – колекція цікавих методичних матеріалів для подальшого застосування їх у професійній діяльності, що ілюструє здобутий студентом комунікативно-методичний досвід.

У межах статті важко проілюструвати особливості застосування кожного методу чи прийому, тому це стане перспективою наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голуб Н.Б. Зошит з риторики. 10 клас. К.: Педагогічна думка. 2018. 63 с.
2. Голуб Н.Б. Самостійна робота студентів з риторики: Навч. методичний посібник. Черкаси: Брама. 2008. 232 с.
3. Голуб Н., Горошкіна О. Методи дистанційного навчання української мови. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 145–158. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/635>
4. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. (2022) Українська мова: Підручник для 5 класу. URL: https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/5-klas-nush/movno-lteraturna-galuz/ukranska-mova/ukranska-mova-pdruchnik-dlya-5-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti-avt-golub-n-b-goroshkna-o-m_1/
5. Голуб Н.Б., Новосьолова В.І., Галаєвська Л.В. Мовленнєві жанри на уроках української мови в ліцеї (рівень стандарту): практичний посібник. К.: КОНВІ ПРІНТ. 2020. 128 с.
6. Горобець С.І. Риторична підготовка майбутнього вчителя української мови і літератури як об'єкт теоретичного аналізу в педагогічній практиці на текстовій основі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 78. С. 61–65.
7. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>.
8. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>
9. Кузнецова Г.П., Корчова О.М., Кухарчук І.О., Холявко І.В. Культура мовлення та риторика: навч. посібник. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка. 2020. 324 с.
10. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи : МОН України. Київ, 2016. 40 с.
11. Оклі Б. Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. А. Замощний. 3-тє вид. К.: Наш формат. 2020. 272 с.

12. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / [О.А. Кучерук, Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, С.О. Караман та ін.] ; за ред. О.А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. 258 с.

13. Словник-довідник з української лінгводидактики (2015) : навч. посіб./ Кол. авторів за ред. М.І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

14. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти : Іншомовна галузь. Іноземна мова (розроблена під керівництвом О.Я. Савченко) : наказ МОН України від 21.03.2018 № 268. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

15. Українська мова: Модельна навчальна програма. 5-6 класи для закладів загальної середньої освіти / Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. URL: https://drive.google.com/file/d/1ngp-IBriUmeHFzzN-7QxjTU14_c9BRE0/view

16. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи. Рівень стандарту. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

17. Українська мова 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2017. № 12. С. 3–73.

REFERENCES:

- Holub N.B. (2018) *Zoshyt z rytoryky*. 10 klas. K.: Pedahohichna dumka.
- Holub N.B. (2008) *Samostiyna robota studentiv z rytoryky: Navch. metodychnyy posibnyk*. Cherkasy: Brama.
- Holub N., Horoshkina O. (2022) *Metody dystantsiynoho navchannya ukrayins'koyi movy*. *Ukrayins'kuu pedahohichnyy zhurnal*, no. 4, pp. 145–158. Retrieved from: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/635>
- Holub N.B., Horoshkina O.M. (2022) *Ukrayins'ka mova: Pidruchnyk dlya 5 klasu*. Retrieved from: https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/5-klas-nush/movno-literaturna-galuz/ukrainska-mova/ukrainska-mova-pdruchnik-dlya-5-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osviti-avt-golub-n-b-goroshkina-o-m_1/
- Holub N.B., Novos'olova V.I., Halayevs'ka L.V. (2020) *Movlennyevi zhanry na urokakh ukrayins'koyi movy v litseyi (riven' standartu): praktychnyy posibnyk*. K.: KONVI PRINT.
- Horobets' S.I. (2020) *Rytorychna pidhotovka maybut'oho vchytelya ukrayins'koyi movy i literatury yak ob'yekt teoretychnoho analizu v pedahohichnyy praktytsi na tekstoviy osnovi*. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni MP Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy*, no. 78, pp. 61–65.
- Derzhavnyy standart bazovoyi seredn'oyi osvity: *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30 veresnya 2020 r. № 898*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>
- Derzhavnyy standart pochatkovoyi osvity: *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21.02.2018 r. № 87*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>
- Kuznetsova H.P., Korchova O.M., Kukharchuk I.O., Kholyavko I.V. (2020) *Kul'tura movlennya ta rytoryka: navch. posibnyk*. Hlukhiv: Hlukhivs'kyy NPU im. O. Dovzhenka.
- (2016) *Nova ukrayins'ka shkola: Kontseptual'ni zasady reformuvannya seredn'oyi shkoly: MON Ukrayiny*. Kyiv.
- Okli B. (2020) *Navchytysya vchytysya. Yak zapustyty sviy mozok na povnu / per. z anhl. A. Zamotsnyy*. 3-tye vyd. K.: Nash format.
- Kucheruk O.A. (ed.) (2016) *Pedahohichna rytoryka: istoriya, teoriya, praktyka: monohrafiya*. Kyiv: KNT.
- Pentylyuk M. I. (ed.) (2015) *Slovnyk-dovidnyk z ukrayins'koyi lnhvodydaktyky: navch. posib*. Kyiv: Lenvit.
- Typova osvityna prohrama dlya zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity: *Inshomovna haluz'. Inozemna mova (rozroblena pid kerivnytstvom O.YA. Savchenko): nakaz MON Ukrayiny vid 21.03.2018 № 268*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
- Holub N.B., Horoshkina O.M. *Ukrayins'ka mova: Model'na navchal'na prohrama. 5–6 klasy dlya zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity*. URL: https://drive.google.com/file/d/1ngp-IBriUmeHFzzN-7QxjTU14_c9BRE0/view.
- Ukrayins'ka mova dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv z ukrayins'koyu movoyu navchannya. 10–11 klasy. Riven' standartu*. 2017. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
- Mats'ko L., Hrubta T., Semenov O., Symonenko T. (2017) *Ukrayins'ka mova 10–11 klasy. Prohrama dlya profil'noho navchannya uchniv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. Informatsiynyy zbirnyk ta komentari Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny*, no. 12, pp. 3–73.